

Louis Bazin, *Les Calendriers Turcs Anciens et Medievax (Eski ve Orta Çağlarda Türklerin Takvimleri)*, - Aralık 1972'de savunulan doktora tezi - Lille, 1974, 800 s.

Albert Einstein'ın "relativite-izâfiyet" teorisinden sonra, 20. asırda, insan oğlunun "zaman"a bakış tarzı, muhakkak ki eskisine nazaran oldukça değişmiştir.

Yine de, mensup oldukları kültür dâiresi içerisinde, atalarımızın zaman anlayışı, zamanı ölçme, tespit etme, değerlendirme, tarihlendirme ... vs. gibi hususlardaki telakkilerinin tedkiki, ilgili kültür çevresinin, zaman içerisinde devrinin görüşünü aydınlatması ve bunun sonucunda da geçmişle geleceğin birbirine bağlanması bakımından gayet ehemmiyet arz etmektedir.

Zaman kavramının idrâkinden sonra, zamanın saat, dakika, sâniye, sâlise ... vs. gibi bölümlere ayrılması yanında gün, ay, mevsim, yıl, yüz-yıl ... vs. gibi ölçüler ile de sınırlandırılması, her cemiyetin kendi muhiti içerisinde bir veya bir kaç sistem yaratılmasına yol açmıştır.

Bu sistemlerden biri de «12 Hayvanlı Türk Takvimi» dediğimiz sistemdir.

Chavannes'ın, 12 hayvanlı takvimin Türklerden Çinlilere geçtiğini ispatlamasından sonra, bu konuda yapılan diğer bir değerli çalışma, merhum Prof. Dr. Osman Turan'ın *Oniki Hayvanlı Türk Takvimi* (İstanbul, 1941, 139 s.) adlı eseri idi.

Gerek Chavannes'dan Osman Turan'a, gerek Osman Turan'dan bugüne kadar, türklerin takvimleri konusunda yeni birçok malzeme elde edildiği gibi, bazı eski bilgiler de düzeltilmişti. Haddizâtında biriken malzeme yorumcusunu beklemekte idi.

İşte Prof. Dr. Louis Bazin'in *Les Calendriers Turcs Anciens et Medievax* adlı eseri, bu sahadaki malûmatı bir araya getiren, bir araya ge-

len malzemeyi mükemmel bir şekilde işleyen, kısacası bu alandaki büyük boşluğu dolduran, değerli bir eserdir.

Eserde, müellifin «Önsöz» (s. 1-4)'ünden sonra, s. 5-29 arasında «bibliyografya» yer almaktadır.

İki kısma ayrılan bibliyografyanın ilk kısmı «tedkikler» (études)'i, ikinci kısmı ise «kaynaklar» (sources)'i ihtivâ etmektedir.

İlk kısım kendi arasında beş bölüme ayrılmıştır. İlk bölüm «yıldız ilmi» (astronomie) ve «müneccimlik» (astrologie) ile ilgili tedkikleri, ikinci bölüm «takvimler» (calendriers) ve «kronoloji» (chronologie) ile ilgili tedkikleri, üçüncü bölüm «filoloji» (philologie) ile ilgili tedkikleri, dördüncü bölüm «tarih» (histoire) ile ilgili tedkikleri, beşinci bölüm ise «hal-ka ait aneler» (traditions populaires) ile ilgili tedkikleri ihtivâ etmektedir.

Bibliyografyanın ikinci kısmı da üç bölüme ayrılmıştır. «Dilbilime ait eserler» (Données linguistiques) başlığını taşıyan ilk bölüm, kendi içerisinde «Gramerler ve linguistik açıklamalar» (Grammaires et descriptions linguistiques) ve «Sözlükler» (Dictionnaires) olmak üzere ikiye ayrılmıştır. «Epigrafi» (Epigraphie) başlığını taşıyan ikinci bölüm, kendi içerisinde «Umumî olarak eski Türk epigrafisi» (Épigraphie turque ancienne en général), «Yukarı Yenisey'de eski Türk epigrafisi» (Epigraphie turque du Haut-Iénisséi), «Türk (Tukyu)lerin epigrafisi», (Epigraphie des Türk (T'oukiue), «Uygurların epigrafisi» (Epigraphie des Ouïgours) ve «Diğer epigrafik kaynaklar» (Autres sources épigraphiques) başlıklarını taşımaktadır.

«Yazmalar» (Manuscrits) başlığını taşıyan üçüncü bölüm, kendi içerisinde «Uygur yazmaları» (Manuscrits ouïgours), «İslâmî yazmalar» (Manuscrits islamiques) ve «diğer yazmalar» (Autres manuscrits) başlıklı bölümlere ayrılmaktadır.

Gayet sistematik bir şekilde hazırlanmış olan bu zengin bibliyografyada yer yer eksiklikler de müşâhede edilmektedir. Meselâ, bibliyografyanın «Tedkikler» (Études) kısmının «Takvimler ve kronoloji» (calendriers et chronologie) başlıklı ikinci bölümünde, E. Cavaignac'ın *Chronologie de l'Histoire Mondiale* (Paris 1934) adlı eseri ve bu eserin Prof. Osman Turan tarafından yapılan türkçe tercümesi [*Tarihî Kronolojinin Esasları* (E. Cavaignac'dan tercüme eden ve Türk takvimi kısmını hazırlayan Osman Turan), Ankara Ün. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay., no: 90, Ankara 1954, 82 s.], Fâik Reşid Unat'ın *Hicrî Tarihleri Mi-*

lâdi Tarihe Çevirme Kılavuzu adlı Türk Tarih Kurumu tarafından dört baskısı yapılan eseri ile Hâmit Dilgân'ın *Takvimler ve Tarih Tekâbülleri*, (İstanbul Teknik Ün. Mimarlık Fakültesi Yay., İstanbul 1957) adlı eserini zikredebiliriz. Yine bu bölüme ilâve olarak şu üç araştırma zikredilebilir: Şefik Türker, *Takvim ve Tarihi*, Kayseri 1940, 108 s., Şefik Türker, *Kayseri Takvimi*, Kayseri 1943, 47 s., Refet Ülgen, «*Ay ve gün terimleri hakkında bir inceleme*», Türk Dili - Belleten, Seri : III, Sayı 8-9, Nisan-Aralık 1946, s. 30-76.

Yine bibliyografyanın «Kaynaklar» (Sources) başlıklı ikinci kısmının «Sözlükler» (Dictionnaires) bölümünde 1969'da Leningrad'da yayınlanmış olan *Drevnetyürkskiy Slovar* yer alırken bu eserle aynı yıl nesredilen ve sahanın diğer bir sözlüğü olan Marti Räsänen'in *Versuch eines Etymologischen Wörterbuch der Türksprachen*, (Helsinki 1969) adlı eseri her nedense yer almamıştır.

Bibliyografyada yer almayan bu eserler, pek tabii ki bu değerli çalışmanın değerini düşürmez. Bizce, bu ciddi çalışmanın değerini gölgeleyen, eserin müellifinin merhum Prof. Dr. Osman Turan ve Turan'ın eseri ile ilgili satırlarıdır. İlmî bir eserde böyle hükümlerin yer alması, doğru olmasa gerekir.

Bibliyografyadan sonra (s. 30-31) transkripsiyon sistemi izah edilmektedir.

Eser, on iki bölümden müteşekkildir. «Tarih öncesi: Lengüistiğe ait veriler» (La prehistoire: données linguistiques, s. 32-100) başlığını taşıyan ilk bölümde eski (s. 33), orta (s. 33-34) ve modern (s. 34-36) Türk devreleri ile Bulgar-Çuvaş gurupunun (s. 37) tasnifi yapılmakta, sonra "gün ve gece (s. 37-43)", "ay (s. 43-49)", "dört mevsim (s. 50-58, yaz 'ilkbahar' (s. 51), yay 'yaz' (s. 52-53), küz 'güz, sonbahar' (s. 53), ve kış 'kiş' (s. 54)", "yıl ve yaş (s. 58-59)", "Takvim yılı" (L'année de Calendrier, s. 70-71)", "numara (s. 78-86)" ile ilgili bilgiler verilmektedir. s. 87-100 arasında da «Sonuçların birleştirilmesi» (Syntese des résultats) bölümü yer almaktadır.

«Yukarı Yenisey'deki türkçe konuşan boyların arkaik takvim tespiti» (Le comput archaïque des turcophanes du Haut-Iénisséi, s. 101-140) başlıklı ikinci bölümde, *Yenisey* 'Yañğı-Çay' nehri civarındaki taşlar ve bu taşlar üzerindeki çalışmalar anlatılmaktadır.

Yazar, bu bölümde, *PhTF*, II'deki «Le Littérature épigraphique turque ancienne» başlıklı yazısında tavsif ettiği «Abakan» bölgesine ait Ka-

ra üs, Ak üs, Tas-oba, Yenisey-Tes, Tuba I ve II, Minusinsk, Uybat I ilâ V, Açura, Yenisey-Oya, Altın-Köl I ve II, Abakan ve Oznaçennaya kısaltmaları ile tanınan 18 taş ile «Tuva» bölgesine ait Uyuk-tarlag, Uyuk-Turan, Kızıl-çıra II, Uyuk-Arhan, Begire, Kemçik-Kaya Başı, Ça-Köl I ilâ XI, Kemçik-Çırgakı, Ulug Kem-Kara Sug, Ulug Kem-Köl Kem, Ulug Kem-Ottuk daş, Ulug Kem-Kızıl-çıra I, Barık I ilâ IV, Kezilig Hobu, Tele, Ele-ges I ve II, Tuva I ilâ III vs kısaltmaları ile tanınan 33 taş metnini epigrafik, coğrafi, paleografik ve liguistik açıdan tasnif etmekte ve incelemektedir.

Bu bölüm hakkındaki görüşlerimizi şöylece sıralayabiliriz :

Yazar, taşlardaki isim ve ünvanları bâzan doğru, bâzan ise yanlış anlamaktadır. Meselâ Suci âbidesinin ilk üç cümlesi olan

Kırkiz oğlı män

Boyla Kutluğ yaragan män

Kutluğ Bağa Tarkan Ögä Buyruki män

cümlelerini “je suis fils de Kirghiz (s. 114)” ve “je suis un (fils de) Kirghiz (s. 105)”, “Je suis Boyla Kutlug Yaragan (s. 114)”, “Je suis Officier-Conseiller de Kutlug Baga Tarkan (s. 114)” şekillerinde doğru olarak tercüme eden yazar, Uyug-Tarlag âbidesinden aldığı *altmış yaşında atım el toğan tutuk bän* cümlesini, “moi, dans ma 60e année, nommé el-Togan ...” (*bän* “moi” sujet de deux groupes prédicatifs qui suivent, s. 122)” şeklinde anlamaktadır. Halbuki bu satır T. Tekin tarafından *altmış yaşında [adırlttım]* şeklinde tamir edilmiş ve “I have been separated (i. e. died) at my age of sixty” şeklinde tercüme edilmişti. (Bk. T. Tekin, «*On a Misinterpreted Word in the Old Turkic-Inscription*», Ural-Altäische Jahrbücher, 1964/1, s. 139). Tekin’in tamir ettiği cümlelerin devamı olan *atım et toğan. Totok bän* kısmı “Mon nom est El-Togan. Je suis Totok” veya bu kısmın (*er*) *atım el toğan. Totok bän* şeklinde tamir edileceğini tahmin ettiğimiz transkripsiyonunun, “Mon nom viril est *El-Togan*. Je suis *Totok*” şeklinde anlaşılması gerektiği kanâatindeyiz.

Ça-Köl III’den alınan ve *är atım yaruk tegin bän* şeklinde transkripsiyonlanıp “mon nom viril : je suis Yaruk Tegin, s. 123)” şeklinde tercüme edilen ibâre, daha önce, 1964’te, T. Tekin tarafından “My adult name is Yaruk. I am a prince” şeklinde tercüme edilmişti. (Bk. T. Tekin, aynı yer, s. 142). Bu ibâreyi de “Mon nom viril est *Yaruk*. Je suis *Tigin*” şeklinde anlamak daha doğru olur.

Tuva I’den *inal ögä bän, yetmiş yaşında* transkripsiyonu ile baş tarafı

eksik olarak alınan ve “moi, Inal Ögä, (j'étais) dans ma 70e année (quand je suis mort)” tercümesi ile s. 23'de verilen örnek, Osman N. Tuna tarafından *er atım ak baş atıq inal öge ben ...* şeklinde transkripsiyonlanmış ve “My heroic name is Aq-Baş Atıq İnal Öge” şeklinde tercüme edilmişti. (Bk. Osman N. Tuna, «On the phonetic values...», Central Asiatic Journal, XI/4, 1966, s. 259-260). Osman N. Tuna'nın transkripsiyon ve tercümesinin yardımı ile bu ibâreyi *er atım ak-baş at-ık. Inal Öge ben* şeklinde okuyup, “mon nom viril est *Ak-baş At-ık. Je suis Inal Öge*” şeklinde tercüme edebiliriz. Nitekim, bir ünvan olan *Öge* dört örnek aşağıda *ottuz yaşımğa ögä boltum* cümlesinde “dans ma 30e année, je suis devenu Ögä (titre)” şeklinde doğru olarak tercüme edilmiştir (s. 123).

-ğı/-gi ekinden bahsedilirken Kemçik-Çırgak âbidesinden verilen *balıktağım* < balık-ta-ki-m “şehirdekim” örneği, daha önce T. Tekin tarafından *balık, tağım* şeklinde, iki ayrı kelime olarak transkripsiyonlanmış ve “My towns and mountains” şeklinde tercüme edilmişti (Bk. T. Tekin, s. 141). Doğru şekil Tekin'in okuyuşu olmalıdır.

Kezilig-Kobu'dan verilen :

beş yaşımta kañsız kalıp
tokkuz yegirmi yaşımğa ögsüz bolt(um)
katığlanıp
ottuz yaşımğa ögä boltum (s. 126)

transkripsiyonunun 2. cümlesinin sonunu Malov gibi *bolt(um)* şeklinde okumak yerine *-p* gerundiumu ile tamir etmek, mânâca daha doğru olur. Metnin ilk üç cümle gurupu otuz yaşında *Öge* olunmasına kadarki hâdiseleri anlattığına göre, bu ibâreyi iki cümle olarak değil de tek cümle olarak :

beş yaşımta kañsız kalıp
tokkuz yegirmi yaşımğa ögsüz bol(wp)
katığlanıp
ottuz yaşımğa öge boltum

şeklinde tamir etmek ve :

“Beş yaşında babasız kalıp,
 on dokuz yaşında annesiz kalıp,
 çok zahmet çekip,
 otuz yaşında Öge oldum”

şeklinde anlamak daha doğru olur. (Bk. A.M. Şçerbak, «Pamyatniki runi-

çeskiego pis'ma eniseyskih Tyürok», Narodı Azii i Afriki, 1964/4, s. 144; A.M. Şerbak, «Eniseyskie runičeskie nadpis' (K istorii otkritiya i izučeniya», Tyürkologičeskiy Sbornik, 1970, s. 121).

Ulug-Kem (Kara Sug)'in arka yüzünün *bāngüsü yok erim. Taylan yüzlig äd(gü ärim)*, s. 136) şeklindeki transkripsiyonu ise iyi bir teşhistir.

«On iki hayvanlı takvim ve Türk (Tukyu)ler» (Les Türk (T'ou-kiue) et le Calendrier des Douze Animaux, s. 141-259) adlı üçüncü bölümde, önce 12 hayvanlı Türk takvimi, sonra bu takvimi meydana getiren hayvan isimleri izah edilmiş, eski Türklerde tarih belirtme sistemi de izah edildikten sonra, ayların numara ile ifâdeleri açıklanmış ve Köl Tigin ile Bilge Kagan'ın ölüm ve âbidelerinin dikilme tarihleri üzerinde durulmuştur. (s. 141-188).

III. Bölüm daha sonra kendi arasında iki kısma ayrılmaktadır.

«Doğudaki Türk Âbideleri» (Inscriptions T'ou-kiue Orientales) başlıklı ilk kısımda :

- 1) «Ongin âbidesi» (Inscription de l'Ongin, s. 187-189),
- 2) «İhe-Huşotu âbidesi» (Inscription d'İkhe-Khushotu, s. 199-203),
- 3) «İhe-Ashete âbidesi» (Inscription d'İkhe Askhete, s. 204-205),
- 4) «Tonyukuk âbidesi» (Inscription de Tonyukuk, s. 206-211),
- 5) «Köl Tigin ve Bilge Kagan âbideleri» (Inscription I et II de l'Orkhon, s. 212-249) incelenmektedir.

«Batıdaki Türk Âbideleri» (Inscriptions T'ou-kiue Occidentales, s. 249-259) başlıklı bölümde ise «Talas âbideleri» (Inscription de Talas) incelenmektedir.

Üçüncü bölüm hakkındaki görüşlerimizi de şöylece sıralayabiliriz. Cha-po-liu'nun 584 tarihinde Çin imparatoruna yazmış olduğu mektup-taki Çin transkripsiyonu ile *Yi-li-kiu-lou-chö-mo-ho-che-po-lo-k'o-han* şeklinde kaydedilen ünvanının unsurları, *Yi-li* (el), *kiu-lou* (köl), *chö* (şad), *mo-ho* (bağa), *che-po-lo* (ışbara), *k'o-han* (kağan), yâni *El Köl Şad Baga Işbara Kagan* şeklinde verilmektedir. Paul Pelliot'nun *T'oung-Pao*, XXVI (1929), s. 201-265'de neşredilen «*Neuf notes sur des questions d'Asie Centrale*» adlı makalesinin «Le plus ancien exemple du cycle des douze animaux chez les Turcs» başlıklı II. nottan (s. 204-212) alınan bu ünvanın ilk iki unsuru bizce aşağıdaki şekilde de düşünülebilir. Çince *yi-li* kelimesini Türkçe *il(l)ig* olarak, yine Çince *kiu-lou* kelimesini de Türkçe *külüğ* (Bk. G. Clauson, «*A propos du manuscrit Pelliot Tibetain 1283*», Journal Asiati-

que, 1957, s. 16) olarak transkripsiyonlamak mümkündür. Böylece Çin kaynağındaki isim *İ(l)ig, Külüg, Şad, Bağa, Şapolyu (=Işbara) Kağan* şeklini alır. Zâten Prof. Bombaci de Çince *i-li chiu-lu shê mo-ho shih-po-lo k'o-han* şeklinde transkripsiyonlandığı bu ünvanın türkçesini *Ellig Külüg Şad Bağa Işbara Kagan* şeklinde düşünmekte ve "ruling glorius Şad great Işbara Kagan" şeklinde tercüme etmektedir. (Bk. A. Bombaci, «On Ancient Turkish Title "Şad"», *Gururājamañjarikā*, Napoli 1974, s. 191).

«Ongin âbidesi» (s. 187-198) bölümünde, âbidenin Clauson tarafından yapılan tarihlenmesi münâkaşa edilmekte ve Radloff'un ilk tarihlemesini düzelten Clauson'un verdiği tarihin yerine yeni bir tarih teklif edilmektedir. Bu da 719 tarihidir.

«İhe-Huşotu âbidesi» (s. 199-203) bölümünde, bir makam bildiren ve şimdiye kadar, sırası ile *küli çor* ve *küli çor* okunan ünvanın doğru çözümünün bulunduğunu görüyoruz. *Kül Tigin* adının ilk unsurunun *Köl* olarak okunması gerektiğini daha önce izah etmiş bulunan yazar, *küli çor* ibâresindeki ilk unsurun *köl* okunabileceğini söyledikten sonra geriye kalan *içor* şeklini, Köktürk âbidelerinde yanyana gelen iki ünsüzden birincisinin yazılmadığı imlâ özelliğine dayanarak, *iç(ç)or* şeklinde düşünmekte ve bu şekli de Bilge Kagan âbidesindeki *iç buyruk* ünvanı ile karşılaştırdıktan sonra *küli çor* ibâresini *Köl-iç-(ç)or > Köl İç Çor* şeklinde düzeltmektedir. Köktürkçe alanında büyük bir keşif olan *Köl-iç-(ç)or* teşhisi, Sir Clauson'un daha önceki türkolojiyi zorlayıcı izah denemelerini de ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca bu âbidenin, Clauson tarafından 722 civarındaki tarihlenmesine karşılık, âbide, çeşitli sebeplere dayanan müellif tarafından, 723-725 olarak tarihlendirilmektedir. Bu âbidenin 23. satırındaki ibâre, *ķirip özi kışga kărgăk bulı* okunmuş ve "Etant entré (dans le mêlée), il trouva son destin fatal prématurément, s. 203" şeklinde tercüme edilmiş. Bu ibârenin son bölümünü *kergek bol*- "kergek (denilen kuş) ol-" şeklinde anlamak imkânı da vardır. (Bk. Osman N. Tuna, «Köktürk yazıtlarında "ölüm" kavramı ile ilgili kelimeler ve "kergek bol-" deyiminin izahı», VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler, 1957, Ankara 1960, s. 131-148).

«İhe-Aşhete âbidesi» (s. 204-205 bölümünde, bu âbidenin Radloff tarafından *yükünür küñ (bedizmiş)* okuduğu ibâre *Yigen İrkin (bedzemış)* şeklinde tashih edilmektedir. Ayrıca bu âbidenin yazılış yılı da 724 olarak tespit edilmektedir.

«Tonyukuk âbidesi» (s. 206-211) bölümünde, Tonyukuk'un ilk satırı bu güne kadarki bütün nâşirler gibi, yanlış olarak, *bilge tonyukuk, bân*

özüm, tabğaç eliñge kılantım şeklinde transkripsiyonlanmakta ve “moi, Le Sage Tonyukuk, je suis venu au monde sous L’Empire Chinois, s. 195 ve s. 208” şeklinde yanlış tercüme edilmektedir. Bana göre, transkripsiyonlanan ibârede iki cümle vardır. İlk cümle *Bilge Tonyukuk ben* “Bilge Tonyukuk’um” şeklindedir. İkinci cümle ise *Özüm Tabğaç eliñge kılantım* “Ben Çin ilinde doğdum” şeklindedir. Ben, bu cümlelerin tercümelerinin “Je suis Le Sage Tonyukuk. Je suis venu au monde sous l’Empire Chinois” şeklinde yapılması gerektiğini zannediyorum.

«Köl Tigin ve Bilge Kagan âbideleri» (Inscriptions I et II l’Orkhon, s. 212-248) bölümünde *Mo-kiu* (s. 221)’nin *Böğü* olarak teşhisi ve münâkaşası, s. 189’daki *Böğü*, s. 229’daki *İ-ni Kagan* ve s. 232’deki *Toñga Tigin* ile ilgili meselelerin yeni bir izahı için bk. Osman F. Sertkaya, «Göktürk tarihinin meseleleri : “Inel Kagan” mı? - “İni İl Kagan” mı?», Atsız Armağanı, İstanbul 1976, s. 397-419; Osman F. Sertkaya, «Probleme der köktürkischen Geschichte : Muss es “Inel Kagan” oder “İni İl Kagan” heißen?», Materialia Turcica, III, (1977), Bochum 1978.

Yine bu bölümde Bilge Kagan, Doğu, 28. satırın (*mañg*)a *okıgıli kelti* cümlesindeki *okıgıli* ile 34. satırın şimdiye kadarki *teñgri yarlıkaduk* için *ö(züm) otuz artuķi ü(ç yaşuma...)* şeklinin *täñgri yarlıkaduk için ö(züm) ottuz artuķi ü(ç yaşuma) (türk bodum üzä?) (kağan olurtım)* şeklindeki tamiri (s. 233-234) yeni yapılan başarılı teşhis ve tekliflerdir.

s. 240’daki *bir tümen artuķi biñg süg* ibâresinin *bir tümen artuķi yitti biñg süg* olması gerekmekte! Tercümede asker sayısı 17.000 olarak doğru şekli ile verilmektedir. Herhalde *yitti* (?) kelimesi, metin daktilo edilirken unutulmuş olmalı!

s. 242’deki *kişi oğlı kop ölügli törümiş* şeklinde transkripsiyonlanan ve “Les humains sont tous mortels par nature” şeklinde tercüme edilen metni, *kişi oğlı kop ölgeñli törümiş* şeklinde transkripsiyonlamalı ve “insan oğlu tamamıyla ölmek için yaratılmıştır” şeklinde tercüme etmelidir. Çünkü *öl-* fiilindeki eki, *-an/-en* şeklinde tercüme edilen *-ğlı/-gñli* partisip ekinden ziyâde, “-mak için, -mek için” şeklinde tercüme edebileceğimiz *-ğalı/-geñli* gerundiyum eki olarak anlamak daha doğru olmalı!

Üçüncü bölümün ikinci kısmı olan «Batıdaki Türk Âbideleri» (s. 249-259) bölümünde, «Talas âbideleri» üzerinde durulmaktadır. Bu bölümde de Çince *k’iu-lü-tch’ouo* kelimesinin *Köl Çor* şeklinde yapılan türkçe transkripsiyonunun (s. 256) *Külüg Çor* şeklinde yapılmasının daha uygun olacağı kanaatindeyiz. *Külüg Çor* için bk. E 7 (Barık III, ilk satır).

Dördüncü bölüm, «Mogulistan Uygurlarında 12 hayvanlı takvim» (Le Calendrier des "Douze Animaux" chez les Uygurs de Mongolie, s. 260-284) başlığını taşımaktadır. Bu bölümde 744-850 tarihleri arasındaki Ötüken Uygurlarına ait metinler işlenmektedir. Bu devreye ait metinlerin ilk kısmında «*Hoytu-Tamır* âbideleri» (Inscriptions de Khoytu-Tamır, s. 262-276), ikinci kısmında ise «Şine-Usu âbidesi» (Inscription de Şine-Usu, s. 277-284) yer almaktadır.

Bilhassa bu bölümün ilk kısmında Hoytu-Tamır âbidelerinin içerisinde bir tarih bildirilen II., VII. ve X.'su fevkalade başarılı transkripsiyonlarla verilmektedir. Bu transkripsiyonlar sonucunda 7 numaralı âbidenin "6 Kasım 753", 2 numaralı âbidenin "4 Ekim 756", 10 numaralı âbidenin ise "20 Ağustos 756 ile 27 Ekim 756" tarihleri arasında yazıldığı tespit edilmiştir. Hoytu-Tamır'a ait diğer 7 âbidenin de, bu tarihlere dayanılarak, 753-756 tarihleri civarında yazıldığı kabul edilebilir.

Beşinci bölüm, «Sonraki Uygurlarda takvim ilmi» (La science des calendriers chez les Uygur postérieurs, s. 285-530),

Altıncı bölüm, «Türk takvimlerinin ilk islâmî tanzimleri» (Les premières recensions islamiques des calendriers turcs, s. 531-565),

Yedinci bölüm, «Uygur-Mogul takvimi ve onun yayılımı» (Le calendrier uyguro-mongol et son extension, s. 566-601),

Sekizinci bölüm, «Nestori türklerin çifte takvimi» (Le double calendrier des Turcs Nestoriens, s. 602-623),

Dokuzuncu bölüm, «Kumanların takvimi» (Le calendrier des Comans, s. 624-650),

Onuncu bölüm, «Bulgarlardan (takvime ait) kronolojik izler» (Vestigés chronologiques des *Bulgar*, s. 651-710).

On birinci bölüm, «Pléiades takviminin kalıntıları» (Survivances d'un calendrier des Pléiades, s. 711-745),

On ikinci bölüm, «Halka ait takvimlerin öğretilmesi» (Enseignement des calendriers populaires, s. 746-760) başlığını taşımaktadır.

s. 761-786 arasında «Neticeler» (Conclusions) bölümü,

s. 787-800 arasında ise «Endeksler» (Indices) bölümü yer almaktadır. Bu bölüm de kendi arasında 6 kısma ayrılmaktadır :

a) Index des notions -Fransızca-, s. 789-792,

b) Index des Nöms-Propres, s. 793,

- c) Index des Termes Turcs (Bulgar hâriç), s. 794-797,
- ç) Index des Termes Bulgar (muhayyel değil), s. 798,
- d) Index des Termes Chinois (Fransızca transkripsiyon ile), s. 799,
- e) Index des Termes de Langues Diverses, s. 800.

Eserin 5. bölümünden itibaren diğer bölümleri ve bu bölümlerdeki birçok husus hakkında fikir ileri sürüleceği gibi, başka müstakil yazılar da yazılabilir. Meselâ 7. bölümde, İslâmî devrenin Uygur harfli yazmalarından ancak *Toktamış Yarlğı* (8 Receb 795 = 20 Mayıs 1393), *Temür Kutub Yarlğı* (6 Şaban 800 = 24 Nisan 1398), *Mirâc-nâme ve Tezkire-i Evliyâ* (840 = 1436-1437), *Bahtiyâr-nâme* (838 = 1434-1435), Ebu Saâd Gürgân'ın Bitięi (893 = 1468) gibi metinlerin tarihlendirilmesi üzerinde durulmuş (s. 593-595).

Bu metinlere aynı sahada yazılmış olan *Sirâcü'l-kulûb* (29 Receb 835 = 29 Kasım 1431), *Mes'ele Kitâbı* (4 Şaban 835 = 4 Aralık 1431), *Râhatü'l-kulûb* (835 = 1431), *Muhabbet-nâme* (6 Receb 835 = 6 Kasım 1431), *Kutadgu Bilig*'in Uygur harfli nüshası (4 Muharrem 848 = 10 Haziran 1439) ... vs. gibi diğer eserlerin ilâve edilmesi yanında, başka sahalarda yazılmış diğer islâmî Uygur metinlerindeki tarihler de ilâve edilebilir. (İslâmî devrenin Uygur harfli eserleri için bk. Osman F. Sertkaya, *İslâmî Devrenin Uygur Harfli Eserlerine Toplu Bir Bakış*, Bochum 1977, 24 s. -bir liste ile-). Yine Bazin'in eserinde eksikliği görülen bir başka bölüm de, eserin *ebced* hesabı ile olan tarihlemelendirmeleri ihtivâ etmeyişidir. Bilhassa *ebced* hesabı ile olan tarihlemelerde, merhum Osman Turan'ın eserinin hâlen orijinalitesini muhafaza ettiğini belirtmeliyiz.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Bazin'in eserinin diğer bölümlerindeki bir çok mesele üzerinde fikir yürütülebileceği gibi, başka müstakil makâleler de yazılabilir. Biz bu tanıtımımızı uzatmamak için, eserin diğer bölümlerindeki meselelerin münâkaşasını başka meslektaşlarımıza bırakıyor ve sön olarak diyoruz ki, Prof. Dr. Louis Bazin, uzun meslekî yılların verdiği ilmî tecrübe ve olgunluk ile hazırlamış olduğu bu kitabında, sahaya getirdiği yeni bir çok görüş ve çözüm ile, takvim ve takvimlerle ilgili hususlar üzerindeki araştırmaları ilerletmekle kalmamış, bizi bir çok konular üzerinde de tekrar düşünmeğe sevketmiştir.

Eser, bizce, türkoloji sahasında, 1974 yılında yayınlanan en mühim araştırmadır. Derhal türkçeye tercümesinin Türkiye türkolojisi için çok faydalı olacağına inanıyoruz. Yayınlanması ile türkolojinin el kitaplarından biri olan ve sahaya ışık tutan 800 sahifelik bu hacimli eserinden dolayı Prof. Dr. L. Bazin ne kadar tebrik edilse azdır.

Osman F. Sertkaya